

О. О. Другов

доктор економічних наук, професор,
проректор з навчально-виховної роботи та міжнародного співробітництва
ДВНЗ «Університет банківської справи»

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано питання державного інвестування інтелектуалізації економіки України. Виділено основні проблеми в цій сфері та принципи, що мають забезпечити оптимальне використання при цьому державних коштів. Основну увагу приділено державному фінансуванню вищої освіти і науки.

Ключові слова: інвестиційне забезпечення, інтелектуалізація економіки, принципи оптимізації.

Druhov O. O. THE MODERN STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN ECONOMY INTELLECTUALIZATION PUBLIC INVESTMENT SUPPORT

The question of public investment of economy intellectualization in Ukraine is analyzed. The main issues in this field and principles that should secure optimal exploitation public expenditures are selected. The main attention is allotted to public financing of Higher education and science.

Keywords: investment securing, intellectualization of economy, principles of optimization.

Актуальність теми дослідження. Розвиток сфер вищої освіти і науки в сучасній економіці значною мірою визначає її активність інноваційних процесів, конкурентоспроможність окремих галузей та стійкість економічної системи в цілому. З огляду на це одним із першочергових завдань держави є забезпечення їхнього стабільного розвитку. Зокрема і шляхом вкладення в них державних коштів, створення стимулів для приватних інвестицій. Непроста фінансова ситуація, що склалась в Україні у 2015–2016 роках, зумовлює, з одного боку, потребу економії бюджетних коштів, але з другого – важливість оптимального їх розміщення з позицій стимулювання довгострокового економічного зростання. Саме цей комплекс питань і умовив актуальність нашого дослідження, ключову роль у якому відведено питанню оптимального використання державних коштів для фінансування сфер вищої освіти і науки.

Аналіз останніх публікацій із проблематики. Проблеми розвитку інтелектуально-інноваційної діяльності в Україні досліджували: І. В. Алексеев, О. І. Барановський, Т. М. Боголіб, Є. І. Бойко, П. Ю. Беленький, І. О. Вакарчук, С. Й. Вовканич, В. М. Геєць, І. О. Галиця, А. С. Гальчинський, Б. М. Данилишин, С. О. Іщук, М. А. Козоріз, С. М. Козьменко, В. Г. Кремінь, М. І. Крупка, А. Я. Кузнецова, Н. А. Мікула, С. М. Ніколаєнко, Т. С. Смовженко, Л. К. Семів, В. П. Соловійов, Л. І. Федулова, Л. Т. Шевчук та інші. Та питанню оптимізації державного інвестування інтелектуалізації економіки в Україні в результатах наукових досліджень належної уваги не відведено.

Мета дослідження. Відповідно до поставленої проблеми метою статті є розроблення засад і шляхів оптимізації державного інвестування інтелектуалізації економіки України.

Виклад основного матеріалу. Інвестування ресурсів у сферу інтелектуалізації економіки має свою специфіку. Ефект від їх вкладення не може бути отри-

маний одразу. Якщо ви заміните ліхтарі в парку, люди, які там проходять, одразу відчують від цього ефект. Якщо ви інвестуєте публічні кошти у фундаментальні наукові дослідження, ефект від цього зможе відчути тільки окремий сегмент населення через кілька років. Дещо простішою є ситуація з інвестуванням в освіту. Однак і там, при оплаті державного замовлення за навчання студентів, вони зможуть отримати реальний ефект від отриманих знань лише після закінчення ВНЗ, коли працюватимуть.

Окрім того, потрібно зазначити, що публічні ресурси – один з основних джерел інвестування інтелектуалізації економіки. Однак, на відміну від приватних інвестицій, вони мають інші цілі використання та іншу специфіку управління. Щодо цілей, то в разі приватного інвестування – це отримання прибутку. Публічні ресурси інвестують переважно задля досягнення соціальних цілей. Щодо специфіки управління, то публічні ресурси належать усьому суспільству, а розпоряджаються ними окремі особи (державні органи управління), котрі, окрім вираження і реалізації бажань населення країни, також можуть переслідувати свої особисті цілі і завдання. Тому основна проблема використання публічних ресурсів полягає в необ'єктивності їх розподілу на потреби суспільства (тобто необ'єктивності оцінки його потреб). Найгіршим випадком у процесі управління є необ'єктивність їх використання, яка відбувається через меркантильні міркування розпорядника (коруптованість). Останнє явище, судячи з публікацій у пресі та загальносформованої думки людей в Україні, доволі поширене.

Результати дослідження праць науковців [1–6] дозволили виділити основні проблеми, що стримують розвиток інвестиційного забезпечення інтелектуалізації економіки. У вищій освіті – це:

- низький рівень автономії ВНЗ;
- складна демографічна ситуація в Україні;

- відсутність фондів розвитку ВНЗ;
- державна форма власності;
- несформована структура системи вищої освіти;
- низький досвід грантової діяльності.

У сфері науки виділимо:

- затягування з переходом на грантову систему фінансування;
- старіння матеріально-технічної бази;
- зниження наукового потенціалу;
- відсутність прогресивних тенденцій у міжнародній кооперації;
- низькоефективну структуру наукової системи.

Першочерговим завданням у сфері інвестування публічних ресурсів в інтелектуалізацію економіки є визначення критеріїв та оптимізація розподілу публічних ресурсів з метою досягнення максимальної ефективності цього процесу.

Перш за все, ми визначили принципи оптимізації інвестування сфер інтелектуалізації. До них віднесемо ось що.

1. Управління стратегічними потребами суспільного та економічного розвитку. При розподілі публічних ресурсів, призначених на розвиток інтелектуалізації економіки, постає непроста дилема. Її суть полягає у пріоритетах витрачання коштів. Як зазначено вище, інтереси суспільства, тобто окремих людей, переважно зводяться до отримання менших коштів сьогодні замість потенційно більшої вигоди в майбутньому. Ця позиція є цілком обґрунтованою з боку індивіда. У разі вибору між двома альтернативами – підвищити заробітну плату викладачеві чи придбати нове лабораторне обладнання – вибір викладача буде майже однозначним. При цьому не враховується важливий фактор майбутнього розвитку. За умови купівлі нового обладнання підвищиться якість навчання, що зумовить більше бажання абітурієнтів навчатись саме в цьому навчальному закладі, а в перспективі це має привести до поліпшення матеріального забезпечення викладацького складу. Але що з того викладачеві, який через п'ять років планує вийти на пенсію?

Відповідь у такому разі одна – саме держава в особі виконавчих органів владу має мислити і діяти стратегічно грамотно. Тобто їхній інтерес – придбати нове устаткування. Подальше узгодження позицій між викладачами та органами державної влади має призвести до компромісного рішення. Переважно воно полягатиме в частковому підвищенні заробітної плати і приданні потрібного для розвитку обладнання.

У протилежному разі, коли органи державної влади керуватимуться популістичними рішеннями, спрямованими на задоволення інтересів їхніх політичних соратників, їхня позиція буде змінена на користь короткострокових цілей. Відповідно, зарплату буде підвищено, а стратегічні цілі розвитку проігноровано. А фундамент подальшого розвитку системи освіти закладається зараз.

2. Наявність стратегічного бачення. Для того щоби приймати стратегічно правильні рішення, потрібно мати стратегічне бачення. Для цього державні органи влади повинні мати відповідну концепцію розвитку інтелектуалізації економіки України, яка матиме

не галузевий, а глобальний характер. Тобто мета має бути загальноекономічна – підвищення конкурентоспроможності та темпів економічного зростання. А заходи мають мати місцево-галузевий характер: що потрібно зробити в галузі такого, щоби сприяти досягненню мети. У цій концепції мають бути враховані як світові тенденції, так і українська специфіка.

3. Адекватність світовим тенденціям (з урахуванням вітчизняної специфіки). Для розроблення найбільш відповідної концепції розвитку інтелектуалізації економіки вона має бути побудована з урахуванням провідної світової наукової та практичної думки. Однак компіляція світового досвіду тут не припустима. Провідні у сфері інтелектуалізації країни, зокрема Європейський Союз і Сполучені Штати Америки, ухвалюючи стратегічні рішення, керуються своїми інтересами. У них визначено цілі (зокрема – підвищення рівня інтелектуального потенціалу, людського капіталу тощо). Відповідно перенесення їхніх пріоритетів на українські реалії, без урахування наших національних інтересів, може призвести до зворотних нашим цілям наслідків. Прикладом може бути інтеграція системи вищої освіти України до Болонського процесу. Одним із принципів цього процесу є вільний рух студентів між країнами. Перевага для ЄС цілком зрозуміла – об'єднання наукового потенціалу спільноти. При цьому виїзд студентів за межі ЄС не передбачається. Як ж наслідки втілення цих ідей для України? Українські ВНЗ не мають права видавати дипломи європейського зразка. Що відбуватиметься? Наші студенти, часто вже й бакалаври, на підготовку яких держава вже витратила кошти, поїдуть для отримання дипломів європейського зразка до країн ЄС. ВНЗ єврозони їх радо приймуть – навчання переважно платне, а приплив інтелекту жодній із країн ЄС не зашкодить. За статистикою, більшість із цих студентів після закінчення навчання залишаються в інших країнах і прагнуть реалізувати свій потенціал там. Результати впровадження норм Болонського процесу для України – втрата інтелектуального потенціалу і грошей платників податків на їхню підготовку. До речі, процес уже активно розвивається.

Цей приклад добре ілюструє, чому саме важливо враховувати національні інтереси при прийнятті стратегічних рішень. Спочатку потрібно було домовитися про нострафікацію дипломів з ЄС, а вже потім утілювати постулати Болонського процесу. Передбачити програми із двостороннього обміну студентами, а не одностороннього їх виїзду. Ми ж фактично нищимо нашу систему вищої освіти, дозволяючи нашим кращим студентам виїжджати за кордон, і марнуємо бюджетні гроші. Мають бути передбачені на міждержавному рівні компенсації за переїзд обдарованої молоді за кордон.

4. Економне використання. Останній із перелічених принципів є цілком простим і зрозумілим. Не можна марнувати гроші платників податків. Це повною мірою стосується процесу інтелектуалізації економіки. Перелічені вище приклади показують, як можна не ефективно використовувати бюджетні гроші. У сучасних економічних умовах, у котрих перебуває Україна, ще й погіршених фінансово-економічною кризою та

перманентною політичною нестабільністю, потрібно максимально продуктивно підходити до питання розподілу бюджетних ресурсів. А основи цієї економності мають бути закладені в концепцію інтелектуалізації економіки, бо правильне стратегічне бачення визначає ефективність витрачання ресурсів і зусиль.

Для більшої зрозумілості ми в подальшому викладі розділили матеріал за цільовими сферами інтелектуалізації. Якщо принципи для інвестування публічних ресурсів у сферу освіти і науки є однаковими, то підходи та інструменти відрізняються.

Однією з найбільших витратних статей Державного бюджету України, де розпорядником виступає Міністерство освіти і науки України, є державне замовлення на підготовку бакалаврів, спеціалістів та магістрів. Зокрема, 2016 року на ці потреби із загального фонду державного бюджету буде виділено понад 18,8 млрд грн, для прикладу, 2012-го – 10,6 млрд грн. За чинної зараз системи їх фінансування порушуються принаймні два принципи розподілу публічних ресурсів: економності і наявності стратегічного бачення. У результаті отримуємо нонсенс, який майже не має аналогів у світі. За рахунок коштів державного бюджету фінансують підготовку за різними напрямками. Після отримання вищої освіти за державний коштом випускники за абсолютною більшістю напрямів не мають перед державою жодних зобов'язань. Випускники, у найкращому разі, ідуть, по закінченні ВНЗ працювати на приватні фірми (лише невелика частка за власним вибором – у державний сектор), у найгіршому – ідуть за межі України. Виходить, що всі працюючі зараз сплачують податки, вони через механізм державного бюджету перерозподіляються і фінансується описаний вище процес. Постає два питання:

- чому працюючі зараз люди мають це фінансувати;
- де тут стратегічне бачення держави? Невже фахівець цієї галузі настільки зараз потрібен Україні, щоби витратити на нього 30–35 тисяч гривень публічних коштів?

В Україні фактично відсутнє зрозуміле обґрунтування доцільності підготовки тих чи інших спеціалістів за кошти державного бюджету.

Більше того, де гарантія, що цей працівник загалом працевлаштується, а не поповнить лави безробітних? Зрозуміло, що підхід до формування державного замовлення на навчання у вищій школі потрібно змінити. Готувати за державні кошти треба лише тих випускників, які потім працюватимуть в органах державної влади або їхня підготовка нагально потрібна для економіки України з метою її подальшого підвищення конкурентоспроможності та зростання. Однак це мають бути винятки, а не правило. А ті кошти, що будуть вивільнені внаслідок цього, потрібно спрямувати на розвиток матеріальної, освітньої та науково-експериментальної бази ВНЗ, тобто на капітальні інвестиції.

Тут постає питання, що ці кошти і так надають ВНЗ і їх витрачають на заробітну плату. Однак оцінка розміру оплати контрактника і студента на державне замовлення не достатньо обґрунтована. Використання зазначених вище принципів дозволить перевести

систему вищої освіти України на ринкові засади функціонування і з чітко визначеними та обґрунтованими цінами за навчання на різних спеціальностях.

Ще одним позитивним результатом упровадження цих пропозицій стане мінімізація стимулів для корупції в системі вищої освіти. Винятком для надання державного замовлення на підготовку студентів має стати фінансування навчання студентів у рамках належним нормативно-правовим чином оформлених інтелектуально-інноваційних кластерів. У такому разі майбутній спеціаліст матиме чітку орієнтацію щодо свого майбутнього місця роботи, а потреба в ньому матиме чітке економічне обґрунтування. Окрім того, має бути підписана угода з підприємством, на якому працюватиме випускник. У разі її порушення (що не важко буде прослідкувати за даними форм відповідних звітностей), студент зобов'язаний буде повернути кошти державі.

Разом з тим залишається відкритим питання про підготовку майбутніх випускників ВНЗ, що мають працювати на благо економіки країни. Не всі мають достатньо коштів для оплати за навчання на контрактній основі і не всі хочуть працювати в органах державної влади. Відповідно до світового досвіду, ефективним механізмом фінансування оплати навчання студентів у ВНЗ є програми державного кредитування [7].

Вигід тут кілька:

- студент отримує освіту;
- держава отримує назад кошти, коли фахівець працюватиме на економіку;
- майбутній випускник стимульований до ефективної праці, бо має повернути позику, відповідно виграє економіка загалом.

Однак потрібно зробити одне застереження. Цей механізм запрацює лише тоді, коли не буде вигіднішої альтернативи вільного доступу на навчання за рахунок державного замовлення. У протилежному разі втрачаються стимули до її реалізації з боку населення.

Натомість потрібно змінити неадекватну практику надання стипендій лише студентам, що вчаться за рахунок бюджетних коштів. Це знижує стимули студентів-контрактників до навчання. Вони звикають до несправедливості під час розподілу стипендій (ти вчишся на «відмінно», а нічого за це не отримуєш, інші – гірше від тебе, але мають стипендію). Це викривлює суспільні інститути майбутніх випускників, що негативно відображається на їхній подальшій роботі. Навіщо я маю сплачувати чесно податки зі свого бізнесу, коли держава несправедливо повелась щодо мене під час навчання? Натомість виплата стипендій студентам, які реально добре вчаться (а не номінально, на основі сертифікатів про ЗНО, що відбувається при зарахуванні у ВНЗ), стимулюватиме їх до більшої праці, прийнятті поглядів складного утилітаризму – що більше працюєш, то більше отримуєш. Це також дозволить принаймні частково компенсувати їхні витрати на навчання.

Щодо сфери науки. Схожі проблеми з публічним інвестуванням у сферу вищої освіти притаманні інвестуванню публічних коштів у сферу науки. Логічно постає питання про низьку якість наукових досліджень і розробок, що здійснюються в Україні, а це обумовлює низьку ефективність інвестування в них, зокрема

й з боку держави. Можна припустити, що причин цього явища є кілька:

- застаріле обладнання;
- недостатнє фінансування;
- низький рівень кооперації із зарубіжними науковими установами;
- невідлагоджені зв'язки між наукою і бізнесом;
- слабкі стимули виконавців НДДКР до отримання результатів.

Цей перелік можна продовжувати. За умов поліпшення інвестування більшість із них можна вирішити. Можна придбати нове обладнання, підвищити заробітну плату, більше витратити на стажування дослідників за кордон і на фірми. Однак можливості саме публічного інвестування у сферу науки є чітко обмеженими і залежними від державного бюджету та інших фондів капіталу держави. Суттєво збільшити їх у найближчому майбутньому не видається можливим. Ураховуючи фінансово-економічну кризу, вони на деякий час навіть зменшаться. Відповідно, єдиним можливим шляхом до поліпшення результатів НДДКР в Україні є підвищення ефективності інвестування доступних публічних ресурсів.

Основним заходом для цього має стати утвердження ринкових засад роботи ринку наукових послуг в Україні. Один із заходів для цього – перехід на грантову форму інвестування наукових досліджень за державні кошти. Наступний крок – створення умов для мішаного фінансування наукових досліджень і розробок (на засадах державно-приватного партнерства).

Для цього потрібно, перш за все, правильно розставити пріоритети. У більшості економічно розвинених країн держава переважно фінансує фундаментальну науку, бізнес – прикладну. Іншим важливим інвестором фундаментальних досліджень є університети. В Україні більшість університетів із високим науковим потенціалом мають державну форму власності, відповідно, фінансування ними власних або інших наукових досліджень усе одно стосуватиметься до публічного інвестування у сферу науки. Бізнес не зацікавлений в інвестуванні фундаментальних досліджень, оскільки їх важко комерціалізувати, відповідно його частка інвестицій у цій сфері буде мінімальною.

Важливим і дискусійним є питання про участь держави в інвестуванні прикладних наукових досліджень та розробок. Переважно держава мало інвестує у прикладні розробки, оскільки за ринкових умов господарювання рідко здійснює їх комерціалізацію. Винятками є військова сфера, де держава здебільшого є монополістом, а доходи від експорту зброї – суттєвим джерелом наповнення Державного бюджету, та аерокосмічна галузь.

У науці думки з цього питання розходяться. Прихильники вільних ринкових відносин і саморегуляції ринків вважають, що тільки бізнес у стані визначи-

ти оптимальні (найбільш ефективні) напрями інвестування в науку, оскільки йому видніше, що можна потім комерціалізувати. Прихильники регульованих ринків вважають, що без державного інвестування, особливо в економіках, що розвиваються, неможливо досягти бажаних темпів інноваційного розвитку.

Ситуація з інноваційною активністю в Україні показує, що якщо покладатися лише на бізнес, інноваційного шляху розвитку економіки нам не бачити. Відповідно, держава повинна не тільки регулювати інвестиційні відносини у сфері науки, а й брати в цьому процесі активну участь як інвестор. Однак тут знов-таки постає питання про ефективність витрачання державних коштів і соціальну справедливість. Чи можна витратити кошти платників податків на розробку інновацій для бізнесу? Наскільки держава зможе ефективно вкласти і проконтролювати процес створення інновацій і чи вдасться при цьому мінімізувати корупційні явища?

За сучасних умов і виходячи з українських можливостей фундаментальні дослідження повинні фінансуватись спільно, за кошти держави, університетів і грантових коштів фондів. При цьому пріоритетом має стати залучення коштів міжнародних донорських організацій, котрі поступово розширюють свою діяльність в Україні. Для цього має бути проведено відповідну державну інформаційну політику.

Прикладні наукові дослідження і розробки мають фінансуватись переважно за приватні кошти. Винятком є державні та суспільно значущі проекти. Та цілком зрозуміло, що сучасний рівень розвитку бізнесу, його інституційне забезпечення зумовлюють його віддаленість від науки. Для виправлення цього потрібно: по-перше, проводити відповідну інформаційну та агітаційну політику серед представників бізнесу; по-друге, на початкових етапах реалізовувати наукові проекти спільно, на засадах партнерства.

Висновки. Задля підвищення ефективності використання державних коштів, що спрямовуються на інвестування інтелектуалізації економіки, потрібно створити систему його оптимізації. Вона має будуватись на низці принципів: управління стратегічними потребами суспільного та економічного розвитку; наявності стратегічного бачення; адекватності світовим тенденціям (з урахуванням вітчизняної специфіки); економічного використання. Практичний аспект їх застосування включає створення ринкових умов розподілу державних коштів, що спрямовуються на наукові дослідження, системи мотивації студентів до інтелектуальної діяльності, розподілу джерел фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень. Перспективою подальших досліджень у цій сфері є формування механізму оптимального розподілу державних ресурсів на розвиток інтелектуалізації економіки України.

Список використаних джерел

1. Ярмак О. В. Інтелектуальні послуги як об'єкти інвестицій у інтелектуальний розвиток / О. В. Ярмак // Економічна теорія та право. – 2015. – № 1 (20). – С. 130–140.
2. Сухай О. С. Теоретико-методичні аспекти оцінювання інтелектуалізації національної економіки / О. С. Сухай, Н. В. Гунчак // Вісник Дніпропетровського університету. – 2012. – № 10 (1). – Т. 20. – С. 241–248.

3. Астахова Е. Непрерывность образования как основа новой образовательной парадигмы / Е. Астахова // Новый коллегіум. – 2010. – № 1–2. – С. 9–13.
4. Михайлева Е. Социальные проблемы современного высшего образования / Е. Михайлева // Новый коллегіум. – 2010. – № 1–2. – С. 18–21.
5. Державне регулювання процесу інтелектуалізації економіки України : монографія / Н. В. Гунчак, Т. Г. Васильців, О. Є. Сухай. – Львів : Априорі, 2016. – 256 с.
6. Данилишин Б. Через модернізацію освіти до економіки знань / Б. Данилишин, В. Куценко // Науковий світ. – 2010. – № 7. – С. 6–8.
7. Другов О. Аналіз сучасного стану кредитування навчання у ВНЗ України / О. Другов, І. Шевчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : (зб. наук. пр.). – Львів : ІРД НАН України, 2008. – Вип. 1 (69) : Фінансовий ринок України: глобалізація та євроінтеграція. – С. 170–177.

References

1. Yarmak O. V. (2015) Intelektualni posluhy yak obiekty investytsii u intelektualnyi rozvytok [Intellectual services as objects of innovation development investing] Ekonomichna teoriia ta pravo – Economics and Law, 1 (20), 130–140 [in Ukrainian].
2. Sukhai O. Ye., Hunchak N. V. (2012) Teoretyko-metodychni aspekty otsiniuvannya intelektualizatsii natsionalnoi ekonomiky [The theoretical and methodological aspects of evaluation process of intellectualization the economy] Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu – Journal of Dnipropetrovsk University, 10 (1), 241–248 [in Ukrainian].
3. Astakhova E. (2010) Nepreryvnost obrazovaniia kak osnova novoi obrazovatelnoi paradyhmy [Continuity of education as the basis of a new educational paradigm]. Novyi kolehium- New collegium, 1–2, 9–13 [in Russian].
4. Mykhaileva E. (2010) Sotsyalnye problemy sovremennoho vyssheho obrazovaniia [Social problems of modern higher education]. Novyi kolehium – New collegium, 1–2, 18–21 [in Russian].
5. Hunchak N. V., Vasylytsiv T. H., Sukhai O. Ye (2016). Derzhavne rehuliuвання protsesu intelektualizatsii ekonomiky Ukrainy [State regulation of intellectualization of the Ukrainian economy]. Lviv : Apriori [in Ukrainian].
6. Danylyshyn B., Kutsenko V. (2010) Cherez modernizatsiiu osvity do ekonomiky znan [Through upgrading education to knowledge economy] Naukovyi svit – The scientific world, 7, 6–8 [in Ukrainian].
7. Druhov O., Shevchuk I. (2008) Analiz suchasnoho stanu kredyтування navchannya u VNZ Ukrainy [The analyzing of modern condition of crediting the education in Ukrainian universities]. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – «Socio-economic problems of the modern period of Ukraine», 1 (69), 170–177 [in Ukrainian].